HARBIY HAYDOVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Amanov Mansur Uralovich
71908 h/q Harbiy xizmatchisi

Annotatsiya: *Maqolada harbiy haydovchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Maxsus bilim, amaliy ko‘nikma, psixologik barqarorlik va xavfsiz boshqaruv malakalarini rivojlantirish omillari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *harbiy haydovchi, kasbiy kompetensiya, amaliy tayyorgarlik, psixologik barqarorlik, transport xavfsizligi.*

Аннотация: *В статье раскрыты теоретические и практические основы формирования профессиональной компетентности военных водителей. Рассмотрены факторы развития специальных знаний, практических навыков, психологической устойчивости и безопасного управления транспортом.*

Ключевые слова: *военный водитель, профессиональная компетентность, практическая подготовка, психологическая устойчивость, безопасность движения.*

Abstract: *The article examines the theoretical and practical foundations for developing the professional competence of military drivers. It analyzes the development of specialized knowledge, practical skills, psychological resilience, and safe driving abilities.*

Keywords: *military driver, professional competence, practical training, psychological resilience, road safety.*

KIRISH

Harbiy sohada transport vositalaridan samarali va xavfsiz foydalanish bo‘linmalarning jangovar tayyorgarligi hamda xizmat vazifalarini o‘z vaqtida bajarishida muhim ahamiyatga ega. Harbiy haydovchi transport vositasini boshqarish bilan bir qatorda murakkab yo‘l va ob-havo sharoitlarida tezkor qaror qabul qilish, texnik nosozliklarni aniqlash, yuk hamda shaxsiy tarkib xavfsizligini ta’minlash kabi mas’uliyatli vazifalarni ham bajaradi. Shu sababli harbiy haydovchilarda zarur kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish mudofaa tizimidagi dolzarb pedagogik va amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Harbiy haydovchining kasbiy kompetensiyasi nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, texnik tafakkur, intizom, mas’uliyat, psixologik barqarorlik va favqulodda vaziyatlarda to‘g‘ri harakat qilish qobiliyatining o‘zaro uyg‘unligidan tarkib topadi. Bunday mutaxassis harbiy transport vositasining tuzilishini mukammal bilishi, undan belgilangan talablar asosida foydalanishi, texnik xizmat ko‘rsatish ishlarini bajara olishi hamda harakat xavfsizligi qoidalariga qat’iy rioya qilishi zarur.

Zamonaviy harbiy texnikalarning takomillashib borishi harbiy haydovchilarni tayyorlash mazmuni va metodlarini muntazam ravishda yangilashni talab etmoqda. An’anaviy nazariy mashg‘ulotlarni amaliy haydash, maxsus trenajyorlardan foydalanish, muammoli vaziyatlarni modellashtirish va real xizmat sharoitlariga yaqin mashqlar bilan uyg‘unlashtirish kasbiy tayyorgarlik samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, murakkab hududlarda harakatlanish, tungi sharoitda boshqarish, kolonna tarkibida yurish hamda favqulodda holatlarda tezkor qaror qabul qilish bo‘yicha mashg‘ulotlar muhim o‘rin tutadi.

Harbiy haydovchilarni tayyorlashda psixologik va axloqiy-irodaviy sifatlarni rivojlantirish ham alohida ahamiyatga ega. Chunki xizmat jarayonida yuzaga keladigan yuqori ruhiy zo‘riqish, xavf-xatar, vaqt tanqisligi va murakkab vaziyatlar haydovchidan o‘zini boshqarish, diqqatni jamlash hamda mas’uliyatli qaror qabul qilishni talab qiladi. Demak, harbiy haydovchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish nazariy, texnik, amaliy va psixologik tayyorgarlikning uzviy birligiga asoslangan tizimli jarayon sifatida tashkil etilishi lozim.

ASOSIY QISM

Harbiy haydovchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish murakkab va ko‘p tarkibli pedagogik jarayon bo‘lib, u nazariy bilimlarni egallash, amaliy boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirish, texnik tafakkurni shakllantirish hamda psixologik tayyorgarlikni mustahkamlashni o‘z ichiga oladi. Harbiy haydovchining faoliyati oddiy transport vositasi haydovchisining ishidan xizmat vazifalarining murakkabligi, yuqori darajadagi mas’uliyat, qat’iy intizom va favqulodda sharoitlarda harakat qilish zarurati bilan farqlanadi. Shu sababli uning kasbiy tayyorgarligi transport vositasini boshqarish malakasi bilangina chegaralanmasdan, harbiy-professional faoliyatning barcha yo‘nalishlarini qamrab olishi lozim.

Harbiy haydovchi kasbiy kompetensiyasining mazmuni. Kasbiy kompetensiya mutaxassisning egallagan bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarini muayyan xizmat vaziyatida samarali qo‘llay olish qobiliyatini anglatadi. Harbiy haydovchining kasbiy kompetensiyasi transport vositasini boshqarish, texnik holatini nazorat qilish, harakat xavfsizligini ta’minlash, buyruqlarni aniq bajarish va kutilmagan vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga tayyorlik orqali namoyon bo‘ladi.

Harbiy haydovchining kasbiy kompetensiyasi quyidagi o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

Motivatsion-qadriyatli komponent harbiy xizmatga mas’uliyatli munosabat, kasbga sadoqat, topshirilgan vazifani sifatli bajarishga intilish va transport vositasini asrash kabi sifatlarni qamrab oladi. Harbiy haydovchi o‘z faoliyatining bo‘linma jangovar tayyorgarligi va shaxsiy tarkib xavfsizligiga bevosita ta’sir qilishini anglab yetishi kerak. Ichki motivatsiya yetarli darajada shakllanmagan sharoitda nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalar barqaror kasbiy xulq-atvorga aylanmaydi.

Kognitiv komponent transport vositasining tuzilishi, ishlash tamoyillari, ekspluatatsiya tartibi, yo‘l harakati xavfsizligi, harbiy yuklarni tashish va texnik xizmat ko‘rsatish bo‘yicha bilimlarni ifodalaydi. Bundan tashqari, haydovchi joyning tabiiy-

geografik xususiyatlari, murakkab ob-havo sharoitlarining transport vositasiga ta’siri va yo‘nalish bo‘yicha harakatlanish tamoyillarini ham bilishi zarur.

Operatsion-faoliyatli komponent transport vositasini turli sharoitlarda boshqarish, texnik xizmat ko‘rsatish, nosozliklarni aniqlash va imkon qadar tez bartaraf etish ko‘nikmalaridan iborat. Mazkur komponentning shakllanganligi nazariy bilimlarning amaliy vaziyatda qay darajada to‘g‘ri qo‘llanishi bilan belgilanadi.

Psixologik-irodaviy komponent yuqori ruhiy zo‘riqish sharoitida o‘zini boshqarish, diqqatni uzoq vaqt saqlash, xavfni to‘g‘ri baholash, tezkor va asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatini qamrab oladi. Harbiy haydovchining faoliyatida qo‘rquv, charchoq, vaqt tanqisligi va tashqi ta’sirlarga qaramay vazifani bajarish zarurati yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun hissiy barqarorlik kasbiy kompetensiyaning muhim mezoni hisoblanadi.

Axborot-kommunikativ komponent aloqa vositalaridan foydalanish, buyruq va ko‘rsatmalarni to‘g‘ri qabul qilish, kolonna tarkibida o‘zaro hamkorlikni tashkil etish hamda xizmat axborotini aniq yetkazishni nazarda tutadi. Harbiy haydovchining boshqa ekipaj a’zolari va bo‘linma rahbariyati bilan uzluksiz hamkorligi harakatning xavfsizligi va muvofiqligini ta’minlaydi.

Kasbiy kompetensiyani shakllantirishning nazariy asoslari. Harbiy haydovchilarni tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuv asosiy metodologik yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu yondashuv nazariy ma’lumotlarni oddiy o‘zlashtirishdan ko‘ra, ularni amaliy vaziyatlarda samarali qo‘llashga ustuvor ahamiyat beradi. Bunda tayyorgarlik natijasi bilimlarning hajmi bilan emas, balki harbiy haydovchining real xizmat topshirig‘ini mustaqil, xavfsiz va sifatli bajara olish darajasi bilan baholanadi.

Tizimli yondashuv asosida kasbiy tayyorgarlikning barcha tarkibiy qismlari yagona pedagogik tizim sifatida ko‘rib chiqiladi. Nazariy mashg‘ulotlar, amaliy haydash, texnik tayyorgarlik, jismoniy mashqlar va psixologik tayyorgarlik bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o‘zaro uzviy aloqada tashkil etilishi kerak. Masalan, dvigatel yoki tormoz tizimining tuzilishi haqidagi nazariy bilim amaliy diagnostika va boshqaruv mashqlari bilan mustahkamlanmasa, u barqaror kasbiy ko‘nikmaga aylanmaydi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv harbiy haydovchini kasbiy vazifalarning faol ijrochisi sifatida shakllantirishni ko‘zda tutadi. Mashg‘ulotlarda tayyor ma’lumotlarni bayon qilish bilan cheklanmasdan, muammoli vaziyatlar yaratish, mustaqil yechim topish, texnik holatni tahlil qilish va qabul qilingan qarorni asoslashga e’tibor qaratiladi. Bunday yondashuv fikrlash tezligi, tashabbuskorlik va kasbiy mustaqillikni rivojlantiradi.

Vaziyatli yondashuv real harbiy xizmatda uchrashi mumkin bo‘lgan holatlarni pedagogik jarayonda modellashtirishni anglatadi. Transport vositasining kutilmaganda nosozlanishi, yo‘nalishning o‘zgarishi, ko‘rish masofasining cheklanishi, yo‘l qoplamasining yomonlashishi yoki kolonna bilan aloqa uzilishi kabi vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashqlar harbiy haydovchining tezkor qaror qabul qilish tajribasini oshiradi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvda tayyorgarlik jarayonida har bir harbiy xizmatchining individual xususiyatlari, boshlang‘ich tayyorgarlik darajasi, psixologik holati va amaliy tajribasi hisobga olinadi. Ayrim tinglovchilar texnik bilimlarni tez o‘zlashtirishi, biroq murakkab yo‘l sharoitida ishonchsizlikka duch kelishi mumkin. Boshqalar esa boshqaruv amaliyotida faol bo‘lsa-da, transport vositasining texnik tuzilishini o‘zlashtirishda qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezadi. Individual yondashuv mana shunday farqlarni hisobga olish imkonini beradi.

Nazariy tayyorgarlikning asosiy yo‘nalishlari. Nazariy tayyorgarlik harbiy haydovchining keyingi amaliy faoliyati uchun ilmiy va texnik asos yaratadi. Uning mazmuniga harbiy avtomobil texnikasining tuzilishi, agregat va mexanizmlarning ishlash tamoyillari, transport vositasidan foydalanish qoidalari, texnik xizmat ko‘rsatish tartibi hamda nosozliklarning belgilarini o‘rganish kiradi.

Harakat xavfsizligi nazariy tayyorgarlikning alohida yo‘nalishini tashkil etadi. Harbiy haydovchi yo‘l vaziyatini oldindan baholash, xavfli omillarni aniqlash, xavfsiz tezlikni tanlash, masofa va oraliqni saqlash, yukning xususiyatiga qarab boshqaruv usulini o‘zgartirish tamoyillarini egallashi lozim. Shuningdek, kolonna tarkibida harakatlanishning oddiy harakatdan farqli jihatlari, transport vositalari o‘rtasidagi belgilangan masofa, shartli signallar va saf intizomi ham chuqur o‘rgatiladi.

Nazariy mashg‘ulotlar faqat ma’ruza shaklida olib borilishi yetarli emas. Texnik chizmalar, transport vositalarining o‘quv maketlari, elektron modellar, videomateriallar va interaktiv topshiriqlardan foydalanish o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi. Muammoli savollar va texnik vaziyatlar asosida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar esa nazariy bilimlarning amaliy mazmunini ochib beradi.

Amaliy tayyorgarlikni tashkil etish. Amaliy mashg‘ulotlar harbiy haydovchi kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning yetakchi vositasi hisoblanadi. Ular oddiydan murakkabga, xavfsiz sharoitdan real xizmat vaziyatiga yaqinlashtirish tamoyili asosida tashkil etilishi kerak. Dastlab boshqaruv organlari bilan ishlash, transport vositasini joyidan qo‘zg‘atish, to‘xtatish, burilish va orqaga harakatlanish kabi asosiy ko‘nikmalar shakllantiriladi. Keyingi bosqichlarda murakkab yo‘l, tog‘li va cho‘l hududlari, loy, qum, qor, muzlama hamda cheklangan ko‘rinish sharoitlarida boshqaruv mashqlari bajariladi.

Tungi sharoitda transport vositasini boshqarish ham maxsus tayyorgarlikni talab qiladi. Ko‘rish masofasining qisqarishi, qarama-qarshi yo‘nalishdagi yorug‘lik, joyni aniqlashning qiyinlashishi va charchoqning kuchayishi xavf darajasini oshiradi. Shu sababli tungi mashg‘ulotlarda tezlikni tanlash, yorug‘lik vositalaridan to‘g‘ri foydalanish, yo‘nalishni saqlash va xavfni oldindan aniqlash ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Harbiy haydovchining amaliy tayyorgarligi texnik xizmat ko‘rsatish bilan ham uzviy bog‘liq. Haydovchi xizmatga chiqishdan oldin transport vositasining umumiy holatini tekshirishi, dvigatel, tormoz, boshqaruv, elektr jihozlari va shinalarning sozligini baholashi kerak. Yo‘l davomida yuzaga kelgan nosozlikning tashqi belgilarini

aniqlash hamda zarur choralarni ko‘rish transport vositasining ishonchliligini ta’minlaydi.

Maxsus trenajyorlardan foydalanish xavfli vaziyatlarni moddiy zarar va real xavfsizlik tahdidisiz mashq qilish imkonini beradi. Trenajyor orqali tormoz tizimining ishlamay qolishi, boshqaruvning yo‘qolishi, sirpanchiq yo‘lda transport vositasining yon tomonga siljishi yoki to‘satdan paydo bo‘lgan to‘siq kabi holatlar modellashtirilishi mumkin. Mashq yakunida harbiy haydovchining harakatlari tahlil qilinib, yo‘l qo‘yilgan xatolarning sabablari aniqlanadi.

Psixologik va jismoniy tayyorgarlik. Harbiy haydovchining xavfsiz faoliyati diqqat, xotira, tezkor fikrlash, sezgirlik va harakatlar muvofiqligiga bog‘liq. Uzoq vaqt davomida transport vositasini boshqarish diqqatning susayishi va tezkor reaksiyaning sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Shu bois mashg‘ulotlarda diqqatni taqsimlash, bir vaqtning o‘zida bir necha axborot manbasini kuzatish, xavf belgilarini tez aniqlash va hissiy holatni boshqarishga yo‘naltirilgan mashqlar qo‘llanilishi zarur.

Stressga chidamlilikni shakllantirish uchun vaqt cheklangan vazifalar, kutilmagan buyruqlar va shartli favqulodda vaziyatlardan foydalanish mumkin. Bunda murakkablik darajasi bosqichma-bosqich oshirilishi kerak. Haddan tashqari kuchli ruhiy bosim mashg‘ulot samaradorligini pasaytirishi mumkinligi sababli psixologik yuklama harbiy xizmatchining tayyorgarlik darajasiga mos belgilanadi.

Jismoniy tayyorgarlik ham harbiy haydovchining uzoq muddatli ish qobiliyatini ta’minlaydi. Kuch, chidamlilik, harakatlar aniqligi va tezkor reaksiya murakkab sharoitlarda transport vositasini ishonchli boshqarishga xizmat qiladi. Dam olish va xizmat rejimiga rioya qilish, charchoq belgilarini o‘z vaqtida aniqlash ham transport hodisalarining oldini olishda muhimdir.

Kasbiy kompetensiyani baholash mezonlari. Harbiy haydovchilarning tayyorgarlik darajasini baholash faqat nazariy savollarga berilgan javoblar asosida amalga oshirilmasligi kerak. Baholash jarayoni nazariy bilim, amaliy mahorat, texnik savodxonlik, psixologik barqarorlik va intizomiy mas’uliyatni birgalikda qamrab olishi lozim.

Nazariy mezon transport vositasining tuzilishi, xavfsizlik qoidalari va ekspluatatsiya talablarini bilish darajasini ko‘rsatadi. Amaliy mezon boshqaruv usullarining aniqligi, yo‘l vaziyatiga mos harakat qilish va mashqlarni xavfsiz bajarish orqali baholanadi. Texnik mezon transport vositasini ko‘rikdan o‘tkazish, nosozliklarni aniqlash va xizmat ko‘rsatish ishlarini bajarishni qamrab oladi. Psixologik mezon esa murakkab vaziyatlarda vazminlikni saqlash, xavfni baholash va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi.

Baholashning diagnostik, joriy va yakuniy shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Dastlabki diagnostika mavjud tayyorgarlik darajasini aniqlasa, joriy nazorat mashg‘ulotlar davomida yuzaga kelayotgan kamchiliklarni o‘z vaqtida tuzatish imkonini beradi. Yakuniy baholash esa harbiy haydovchining mustaqil xizmat vazifasini bajarishga tayyorligini belgilaydi.

Shunday qilib, harbiy haydovchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish nazariy ta’lim, amaliy mashqlar, texnik tayyorgarlik, psixologik chiniqish va obyektiv baholashning uzviy birligiga asoslanadi. Mazkur jarayonning real xizmat sharoitlariga yaqinlashtirilishi harbiy haydovchining bilimlarini barqaror amaliy tajribaga aylantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Harbiy haydovchilarning kasbiy kompetensiyasi nazariy bilim, amaliy mahorat, texnik tayyorgarlik, intizom va psixologik barqarorlikning o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllanadi. Tayyorlash jarayonini real xizmat sharoitlariga yaqinlashtirish harbiy transport vositalaridan xavfsiz va samarali foydalanishga xizmat qiladi.

TAVSIYALAR

1. Nazariy mashg‘ulotlarni amaliy haydash va texnik xizmat ko‘rsatish ishlari bilan uzviy bog‘lash.

2. Tayyorlash jarayonida trenajyorlar hamda murakkab xizmat vaziyatlarini modellashtirish usullaridan foydalanish.

3. Harbiy haydovchilarning psixologik barqarorligi, tezkor qaror qabul qilishi va favqulodda vaziyatlardagi harakat ko‘nikmalarini muntazam rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Uzoqov A.M. Harbiy psixologiya va pedagogika: o‘quv qo‘llanma. – Buxoro: Kamolot, 2022. – 366 b.

2. Avezov O.R., Ruziyev N.I. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari: darslik. – Kamolot, 2024.

3. Avazboyev A.I., Ismadiyarov Y.U. Kasbiy pedagogika: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 2014. – 320 b.

4. Razikova L.T. Kasbiy pedagogika va kasbiy psixologiya: darslik. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2022. – 198 b.

5. Salimov O.U., Qulmuhamedov J.R., Sharayev E.P. Avtomobillarning tuzilishi, texnik xizmat ko‘rsatish va ta’mirlash: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2013.

6. Magdiyev Sh.P. Avtomobillar texnik ekspluatatsiyasi va servisi: darslik. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2024. – 288 b.

7. Hamraqulov O., Magdiyev Sh. Avtomobillarning texnik ekspluatatsiyasi: darslik. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi, 2005. – 223 b.

8. Umarov B.Sh., Rizayev Sh.Sh., Sayidov M.X. Avtomobilni boshqarish va harakatlanishda yo‘l harakati xavfsizligi asoslari: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2014. – 127 b.

9. Azizov Q.X. Harakat xavfsizligini tashkil etish asoslari: darslik. 2-nashr. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. – 244 b.

10. Azizov Q.X. Shahar yo‘llarida harakat xavfsizligini tashkil etish: darslik. – Toshkent: Transport, 2021. – 227 b.